

А. А. Макоўскі

г. Мінск, Рэспубліка Беларусь

ФУНКЦЫЯНАВАННЕ МОНАМОЎНЫХ І МІЖМОЎНЫХ ДЭРЫВАЦЫЙНЫХ АБ'ЯДНАННЯЎ З ВЯРШЫНЯМІ АНГЛІЙСКОЙ ЭТЫМАЛОГІЇ Ў БЕЛАРУСКАЙ І РУСКАЙ МОВАХ

Моўныя сістэмы, з'яўляючыся дысіпатыўнымі і адкрытымі, узаемадзейнічаюць паміж сабой, што выклікае працэсы намінатыўнай дэрывацыі на сутыкненні некалькіх моў і культур. Вынікам такога ўзаемадзеяння становіцца актыўнае запазычанне іншамоўных найменняў, у тым ліку англійскіх, з іх наступным уключэннем у дэрывацыйныя працэсы моў-рэцыпіентаў. Гэтыя працэсы маюць марфалагічны (матрычны) ці семантычны характар (расшчапленне) і звычайна разам з запазычаннем уключаюцца ў адзіную сістэму механізмаў намінацыі [1, с. 76–77]. Вынікам актывізацыі такіх механізмаў становіцца развіццё дэрывацыйных утварэнняў, якія маюць схільнасць да аб'яднання ў адзінкі розных узроўняў сістэмнасці.

Згодна з І. Т. Бабакулавым і Х. І. Маджымавай, іерархія словаўтваральных аб'яднанняў уключае 4 узроўня: 1) адзінкавыя словы (якія не сталі ўтваральнымі), 2) словаўтваральныя пары, 3) словаўтваральныя ланцужкі і вееры (парадыгмы) і 4) словаўтваральныя дрэвы. Адпаведна вылучаюцца 5 тыпаў дэрывацыйных гнёзд: гняздо-слова, гняздо-пара, гняздо-ланцужок, гняздо-веер і гняздо-дрэва [2, с. 57–58]. Мы, услед за Ю. Р. Трэццяковскай, лічым, што дэрывацыйным гняздом варта называць іерархічную структуру, якая складаецца з мноства аднакарэнных слоў, якія характарызуюцца структурнай і семантычнай упарадкаванасцю і развіваюцца з адной невытворнай вяршыні [3, с. 79]. Таму гнёзды-слова і гнёзды-пары намі ў іерархію дэрывацыйных гнёзд не ўключаюцца.

Прычым усе вышэй згаданыя кампаненты іерархіі дэрывацыйных аб'яднанняў маюць здольнасць да паступовага структурнага ўскладнення і характарызуюцца фрактальнай арганізацыяй, якая забяспечвае падабенства працэсаў развіцця сістэмы на розных яе ўзроўнях. Такія фрактальныя дэрывацыйныя аб'яднанні могуць не толькі стварацца ў мове-рэцыпіенце, але запазычваюцца з іншых моў у гатовым выглядзе. Пры гэтым запазычаныя

кампаненты такіх іншамоўных гнёзд могуць аб'ядноўвацца ў буйныя наміна- тыўна-дэрывацыйныя комплексы, што адкрывае магчымасці даследавання сітуацый складанага міжсістэмнага ўзаемадзеяння ў працэсе намінатыўнай дэрывацыі.

Характар такога міжсістэмнага ўключэння вызначаецца тыпам гнёзд, якія па колькасці моў дэрывацыі падзяляюцца на *монамоўныя* (у якіх усе намінацыі ўтвораны ў адной мове) і *мультымоўныя* (намінацыі якіх утво- раны ў некалькіх мовах). У адпаведнасці са статусам мовы ўтварэння дэрыватаў вылучаюцца натыўныя гнёзды (дэрываты якіх утвораны ў той жа мове, што і дэрывацыйная база), рэцыпіентныя (дэрываты якіх утвораны ў мове-рэцыпіенце) і медыятарныя (дэрываты якіх утвораны ў трэціх мовах), а таксама гнёзды камбінаваных тыпаў (натыўна-рэцыпіентныя, натыўна-медыятарныя, рэцыпіентна-медыятарныя і натыўна-рэцыпіентна- медыятарныя) [4, с. 57–58].

Сярод найменняў іншамоўнай этымалогіі ў беларускай і рускай мовах найбольшай распаўсюджанасцю характарызуюцца намінацыі англійскага па- ходжання. Гэта звязана з тым, што англійская мова ў сучасны перыяд уяўляе сабой перстрат, і большасць сучасных тэрмінаў і паняццяў запазычваецца ў мовы-рэцыпіенты менавіта з англійскай [5, с. 130]. Мэтай дадзенай працы з'яўляецца апісанне працэсаў уключэння найменняў англійскай этымалогіі ў дэрывацыйныя ўтварэнні розных узроўняў, вызначэнне аб'ёму такіх утварэнняў, а таксама ступені міжсістэмнага ўключэння ў працэсы дэрывацыі намінацый англійскага паходжання.

Матэрыял даследавання адбіраўся з «Беларуска-рускага тлумачальнага слоўніка новых слоў і новых значэнняў слоў» В. І. Уласевіч і Н. М. Даў- гулевіч [6], «Слоўніка іншамоўных слоў» А. М. Булькі [7], «Словаря иностран- ных слов современного русского языка» Т. У. Ягоравай [8] і дапаўняўся дадзенымі з лексікаграфічных інтэрнэт-парталаў «Verbum» [9] і «ΛΓΩ» [10], а таксама Нацыянальных корпусаў беларускай [11] і рускай [12] моў.

Атрыманы корпус намінацый англійскай этымалогіі склаў 2544 адзінкі ў беларускай мове і 2570 у рускай, з якіх 1223 і 1235 адзінак адпаведна скла- даюць дэрываты (48 %). Гэтыя вытворныя намінацыі ўтвараюць у беларускай і рускай мовах 279 і 281 дэрывацыйнае аб'яднанне адпаведна. Яны ўклю- чаюць 125 дэрывацыйных пар у беларускай мове і 127 у рускай, а таксама 154 дэрывацыйных гнёздаў у абедзвюх мовах.

Сярэдні аб'ём гнёзд дастаткова вялікі і складае 8 адзінак, а самыя аб'ём- ныя з іх адносяцца пераважна да навукова-тэхнічнай, камерцыйна-фінанса- вай і мастацка-культурнай сфер і могуць змяшчаць звыш 90 дэрыватаў.

Самае аб'ёмнае гняздо ўтворана ад намінацыі *інтэрнэт* (англ. *Internet*) і складаецца з 91 дэрывата ў беларускай мове і 97 у рускай. Па сваёй структуры яно з'яўляецца **натыўна-рэцыпіентным**. Яго **натыўны кампа- нент** уключае 69 дэрыватаў у беларускай мове і 74 у рускай: *інтэрнэт-бізнес* / *интернет-бизнес* (англ. *Internet business*), *інтэрнэт-браўзер* / *интер- нет-браузер* (англ. *Internet browser*), *інтэрнэт-версія* / *интернет-версия*

(англ. *Internet version*), *інтэрнэт-выданне* / *интернет-издание* (англ. *Internet edition*), *інтэрнэт-вяшчанне* / *интернет-вещание* (англ. *Internet broadcasting*), *інтэрнэт-газета* / *интернет-газета* (англ. *Internet newspaper*), *інтэрнэт-галасаванне* / *интернет-голосование* (англ. *Internet voting*), *інтэрнэт-гандаль* / *интернет-торговля* (англ. *Internet trading*), *інтэрнэт-доступ* / *интернет-доступ* (англ. *Internet access*) і інш. **Рэцыпіентны кампанент** прадстаўлены 14 дэрыватамі ў беларускай мове і 15 у рускай: *інтэрнэт-клас* / *интернет-класс* (англ. *Internet* + *клас*, ад франц. *classe*), *інтэрнэт-клуб* / *интернет-клуб* (англ. *Internet* + *клуб*, ад ням. *Klub*), *інтэрнэт-магістраль* / *интернет-магістраль* (англ. *Internet* + *магістраль*, ад лац. *magistralis* ‘май-стэрскі’), *інтэрнэт-меламан* / *интернет-меломан* (англ. *Internet* + франц. *mélomane*), *інтэрнэт-пошукавік* / *интернет-поисковик* (англ. *Internet* + *пошукавік*, ад *пошук*), *інтэрнэт-прэмія* / *интернет-премия* (англ. *Internet* + *прэмія*, з ням. *Prämie*), *інтэрнэтчык* / *интернетчик* (суф. вытв. ад англ. *Internet*) і інш. Некаторыя рэцыпіентныя вытворныя, падобна найменню *рунэт* / *рунет*, пераходзяць у англійскую мову (англ. *runet*), і развіваюць мультымоўны складнік адпаведнага англійскага натыўнага гнязда.

Гняздо з вяршыняй *відэа* / *видео* у беларускай мове складаецца з 60 дэрыватаў, а ў рускай з 61. Яго **натыўны кампанент** змяшчае 33 дэрывата ў беларускай і 34 у рускай мове: *відэабар* / *видеобар* (англ. *video bar*), *відэа-вытворчасць* / *видеопроизводство* (англ. *video production*), *відэагульня* / *видеоигра* (англ. *video game*), *відэаданыя* / *видеоданные* (англ. *video data*), *відэадыск* / *видеодиск* (англ. *video disc*), *відэазаніс* / *видеозапись* (англ. *video recording*), *відэакалекцыя* / *видеоколлекция* (англ. *video collection*), *відэакамера* / *видеокамера* (англ. *video camera*), *відэаканал* / *видеоканал* (англ. *video channel*), *відэакарта* / *видеокарта* (англ. *video card*), *відэакасета* / *видеокассета* (англ. *videocassette*) і інш. **Рэцыпіентны кампанент** складаецца з 27 вытворных у абедзвюх мовах: *відэааматар* / *видеолюбитель* (англ. *Video* + *аматар*), *відэабізнесмен* / *видеобизнесмен* (англ. *video* + англ. *businessman*), *відэабум* / *видеобум* (англ. *video* + англ. *boom*), *відэаверсія* / *видеоверсия* (англ. *video* + франц. *version*), *відэавізітоўка* / *видеовизитка* (англ. *video* + польск. *wizytówka*, рус. *визитка* з франц. *visite* ‘візіт’) і інш.

Ад англіцызма *бізнес* / *бизнес* утворана гняздо з 57 дэрыватаў у беларускай мове і 56 у рускай. Яго **натыўная частка** ўключае 45 вытворных ў кожнай з моў: *бізнес-адміністраванне* / *бизнес-администрирование* (англ. *business administration*), *бізнес-адукацыя* / *бизнес-образование* (англ. *business education*), *бізнес-аналітык* / *бизнес-аналитик* (англ. *business analyst*), *бізнес-асацыяцыя* / *бизнес-ассоциация* (англ. *business association*), *бізнес-асяроддзе* / *бизнес-среда* (англ. *business environment*), *бізнес-дзеінасць* / *бизнес-деятельность* (англ. *business activity*), *бізнес-дысцыпліна* / *бизнес-дисциплина* (англ. *business discipline*), *бізнес-дыялог* / *бизнес-диалог* (англ. *business dialogue*), *бізнес-ідэя* / *бизнес-идея* (англ. *business idea*) і інш. **Рэцыпіентная частка** складаецца з 12 дэрыватаў у беларускай і 11 у рускай мове: *бізнесменства* / *бизнесменство* (ад англ. *businessman*), *бізнесменіа* / *бизнесмениа* (ад англ.

businessman), *бізнесовец* (ад. англ. *business*), *аўдыёбізнес* / *аудиобизнес* (англ. *audio*, ад лац. *audio* ‘чую’ + *business*, ад *busy* ‘заняты’), *наркабізнес* / *наркобизнес* (скарач. ад англ. *narcotic business*), *наркабізнесмен* / *наркобизнесмен* (ад *наркабізнес* / *наркобизнес*), *відэабізнесмен* / *видеобизнесмен* (англ. *video* + *businessman*) і інш.

Буйныя дэрывацыйныя гнёзды ўтвараюцца таксама ад лексічных кампанентаў англійскага паходжання. Так, гняздо, утворанае ад кампанента *арт-* / *арт-*, у беларускай мове змяшчае 34 дэрывата, а ў рускай – 35. Адпаведна 24 і 25 з гэтых дэрыватаў **натыўныя**: *арт-бук* / *арт-бук* (англ. *art book*), *арт-галерэя* / *арт-галерея* (англ. *art gallery*), *арт-дызайн* / *арт-дизайн* (англ. *art design*), *арт-дылер* / *арт-дилер* (англ. *art dealer*), *арт-дырэктар* / *арт-директор* (англ. *art director*), *арт-клуб* / *арт-клуб* (англ. *art club*), *арт-менеджар* / *арт-менеджер* (англ. *art manager*), *арт-метад* / *арт-метод* (англ. *art method*), *арт-педагог* / *арт-педагог* (англ. *art teacher*), *арт-рок* / *арт-рок* (англ. *art rock*), *арт-студыя* / *арт-студия* (англ. *art studio*) і інш.

Рэцыпіентная частка дадзенага гнязда складаецца з 10 дэрыватаў у беларускай і рускай мовах: *арт-салон* / *арт-салон* (ад англ. *art* ‘арт’ + франц. *salon* ‘салон’), *арт-сесія* / *арт-сессия* (англ. *art* + польск. *sesja* ‘сесія’, ад лац. *sessio* ‘сядзенне, паседжанне’, суф. вытв. ад *sedēre* ‘сядзець’), *арт-суполка* / *арт-сообщество* (англ. *art* + бел. *суполка* / рус. *сообщество*), *понартыст* / *понартист* (англ. *pop* + ням. *Artist*, фр. *artiste* ‘артыст’), *сац-арт* / *соц-арт* (скарач. ад *сац(ыялістычны)*) і англ. *art* ‘мастацтва’) і інш.

Самыя аб’ёмныя дэрывацыйныя гнёзды (ад 8 дэрыватаў) ў сваёй большасці натыўна-рэцыпіентныя. Да дадзенага тыпу адносяцца 22 з 37 такіх гнёзд у беларускай і рускай мовах, што складае 59 %. Сярэдні аб’ём такіх гнёзд складае 11,6 адзінак у беларускай мове і 11,3 у рускай.

Наступнымі па сярэднім аб’ёме з’яўляюцца гнёзды **натыўна-медыятарнага тыпу** (7,5 адзінак у абедзвюх мовах). Самым буйным гняздом з **медыятарным кампанентам** з’яўляецца натыўна-рэцыпіентна-медыятарнае гняздо, утворанае ад базы *дыск* / *диск* (англ. *disc* ‘грампластінка’ з амер. англ. ад лац. *discus* ‘дыск, круглы плоскі прадмет’), якое ў беларускай і рускай мовах ўключае 16 дэрыватаў, у тым ліку медыятарны *дыскатэка* / *дискотека* (праз англ. *discotheque* з франц. *discotheque*, ад іт. *discoteca* ‘калекцыя запісаў’ ад *disco* ‘дыск’+ *-teca*, ад грэч. грэч. *theke* ‘сховішча’) [13]. А самы аб’ёмны медыятарны кампанент (4 дэрывата) зарэгістраваны ў гняздзе з базай *фатаграфія* / *фоторафия* (праз франц. *photographie* з англ. *photograph* ад грэч. *phos (photos)* ‘свет’ + *grapho* ‘пішу’): *аэрафатаграфія* / *аэрофотография* (франц. *aerophotographie*, ад франц. *photographie*, ад англ. *photograph*), *фотаграмметрыя* / *фотограмметрия* (ням. *Photogrammetry*, ад англ. *photo* – скарач. ад *photograph* + *grammar* ‘знак, рыса, лінія’ + лац. *metreo* ‘вымяраю’), *аэрафотаграмметрыя* / *аэрофотограмметрия* (ням. *Aerophotogrammetrie*, ад лац. *aero* + ням. *Photogrammetry* + ад англ. *photo* + *grammar* + лац. *metreo*), *цынкаграфія* / *цинкография* (ням. *Zinkographie*, ад ням. *Zink* + англ. *photograph*).

Аднак аб'ём натыўна-рэцыпіентных і натыўна-медыятарных гнёзд дасягаецца ў большай ступені за кошт натыўных дэрыватаў, якія ў межах гнёзд дадзеных тыпаў развітыя значна больш за рэцыпіентныя. Гэта з'яўляецца вынікам большай актыўнасці працэсаў кластарнага запазычання гатовых дэрывацыйных аб'яднанняў англійскага паходжання ў параўнанні з працэсамі дэрывацыі намінацый англійскай этымалогіі ў межах моў-рэцыпіентаў.

Уласна натыўныя дэрывацыйныя гнёзды, нягледзячы на іх адносна невялікі сярэдні аб'ём (5,11 у беларускай мове і 5,35 у рускай), уключаюць даволі значную колькасць адносна аб'ёмных утварэнняў, такіх як манамоўнае гняздо з базай *вэб / веб* (англ. *web* – скарач. ад *World Wide Web* ‘сусветная павуціна’), якое складаецца ў беларускай мове з 23 дэрыватаў, а ў рускай – з 25: *вэб-камера / веб-камера* (англ. *web cam*), *вэб-кантэнт / веб-контэнт* (англ. *web-content*), *вэб-майстар / веб-мастэр* (англ. *webmaster*), *вэб-партал / веб-партал* (англ. *web-portal*), *вэб-райтар / веб-райтэр* (англ. *web-writer*), *вэб-распрацоўшчык / веб-разработчык* (англ. *web developer*), *вэб-рыдар / веб-ридэр* (англ. *web-reader*), *вэб-рэсурс / веб-ресурс* (англ. *web resource*), *вэб-сайт / веб-сайт* (англ. *website*), *вэб-сёрфер / веб-сёрфер* (англ. *web surfer*), *вэб-старонка / веб-страница* (англ. *webpage*) і інш.

Прычым той факт, што ўласна-натыўны тып часцей за ўсё з'яўляецца базай для ўтварэння комплексных мультымоўных дэрывацыйных аб'яднанняў, абумоўлівае найбольшую распаўсюджанасць ў беларускай і рускай мовах гнёзд менавіта гэтага тыпу. У беларускай мове да яго адносяцца 84 гнязда з базамі англійскай этымалогіі (55 %), а ў рускай – 82 адпаведных гнязда (53 %).

Мультымоўныя гнёзды характарызуюцца меншай распаўсюджанасцю па прычыне таго, што для актывізацыі дэрывацыйных працэсаў у межах моў-рэцыпіентаў патрабуецца даволі працяглы прамежак часу. Але, нягледзячы на гэта, колькасць натыўна-рэцыпіентных гнёзд у беларускай і рускай мовах даволі высокая. Так, у беларускай мове налічваецца 61 гняздо дадзенага тыпу, а ў рускай – 64, што складае 40 % і 42 % адпаведна. Гэты факт з'яўляецца сведчаннем таго, што намінацыі англійскай этымалогіі з максімальнай дэрывацыйнай актыўнасцю дастаткова інтэнсіўна ўключаюцца ў механізмы дэрывацыі ў межах беларускай і рускай моў.

Астатнія тыпы гнёзд з базамі англійскай этымалогіі ў беларускай і рускай мовах амаль не прадстаўлены і складаюць усяго 5 %. Прычынай гэтага з'яўляецца даволі слабае развіццё адпаведнымі гнёздамі працэсаў утварэння медыятарных дэрыватаў. Так, усяго вылучаецца па 4 натыўна-медыятарных гнязда ў беларускай і рускай мовах (2,6 %) і па 3 натыўна-рэцыпіентна-медыятарных (1,9 %).

Большая частка дэрывацыйных пар таксама ўласна натыўныя. У беларускай мове зарэгістравана 105 такіх пар, а ў рускай – 106, што складае 84 % і 83 % адпаведна. Прыкладамі такіх пар з'яўляюцца *брыф / бриф* (англ. *brief*) – *брыфінг / брифинг* (англ. *briefing*); *вентыляцыя / вентиляция* (англ. *ventilation*) – *вентылятор / вентилятор* (англ. *ventilator*) і інш.

Такім чынам, можна сцвярджаць, што найменні англійскай этымалогіі маюць схільнасць да аб'яднання пераважна ў монамоўныя і дастаткова простыя мультымоўныя натыўна-рэцыпіентныя ўтварэнні, прычынай чаго з'яўляецца схільнасць беларускай і рускай моў да кластарнага запазычання гатовых дэрывацыйных аб'яднанняў. Гэта можа тлумачыцца адносна нядаўнім перыядам актывізацыі працэсаў запазычання англійскіх намінацый у беларускую і рускую мовы (XX ст.), а таксама глабальным і амаль паралельным характарам запазычання англіцызмаў ва ўсе мовы свету.

Пры гэтым кластарнае запазычанне ўтвораных па адной мадэлі дэрывацыйных аб'яднанняў спрыяе засваенню некаторых лексічных кампанентаў, якія падобна кампаненту *art-* / *art-* (англ. *art-*) становяцца прэфіксаідамі ў сістэмах беларускай і рускай моў. Такі працэс выклікае ўтварэнне рэцыпіентных дэрыватаў у падобных гнёздах, развіваючы іх мультымоўны характар, што спрыяе ўзаемадзеянню і інтэграцыі сістэм намінацыі некалькіх моў.

ЛІТАРАТУРА

1. Карпов, В. А. Номинация как процесс-система / В. А. Карпов // Сборник научных трудов профессора В. А. Карпова – Минск : БГУ, 2018. – С. 76–82.
2. Бабакулов, И. Т. Словообразовательная цепь как разновидность словообразовательной парадигмы / И. Т. Бабакулов, Х. И. Мажидова // Ученый XXI века. – 2022. – № 9 (90). – С. 57–61.
3. Третьякова, Ю. Р. Специфика организации словообразовательных гнезд русских эмотивных глаголов и построение инвариантной гнездовой структуры / Ю. Р. Третьякова // Журнал Белорусского государственного университета. Филология. – 2022. – № 3. – С. 77–88.
4. Маковский, А. О. Типология гнезд с вершинами-заимствованиями в системе русского языка / А. О. Маковский // Русский язык и литература. – 2023. – № 7 (286). – С. 56–59.
5. Маковский, А. О. Романо-германское влияние на систему номинативных средств русского и белорусского языков: неизвестное об известном / А. О. Маковский // Русское слово как феномен духовности в славянской лингвокультуре пограничья. – Брянск : Брянский государственный университет им. И. Г. Петровского, 2021. – С. 128–133.
6. Уласевіч, В. І. Беларуска-рускі тлумачальны слоўнік новых слоў і новых значэнняў слоў / В. І. Уласевіч, Н. М. Даўгулевіч. – Мінск: Аверсэв, 2013. – 253 с.
7. Булыка, А. М. Слоўнік іншамоўных слоў. Актуальная лексіка / А. М. Булыка. – Мінск : Харвест, 2005. – 336 с.
8. Егорова, Т. В. Словарь иностранных слов современного русского языка / Т. В. Егорова. – Москва, 2014. – 800 с.
9. Verbum : анлайнавы слоўнік [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://verbum.by/>. – Дата доступу 14.04.2021.
10. ЛГΩ Лексикографический интернет-портал: онлайн-словари русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://lexicography.online/>. – Дата доступа: 18.04.2021.

11. Беларускі N-корпус [Электронны рэсурс]. – Рэжым доступу: <https://bnkorpus.info/korpus.be.html>. – Дата доступу: 01.03.2022.
12. Национальный корпус русского языка [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://ruscorpora.ru/>. – Дата доступа: 01.03.2022.
13. Online Etymology Dictionary [Electronic resource]. – Mode of access: <https://www.etymonline.com/>. – Date of access 04.02.2024.